

Шамбеталиев К.Ы.

СТУДЕНТТЕРДИН ЧЫГАРМАЧЫЛ ТААНЫП-БИЛҮҮ АКТИВДҮҮЛҮГҮНҮН МАҢЫЗЫ ЖАНА НЕГИЗГИ БӨЛҮКТӨРҮ

Шамбеталиев К.Ы.

СУЩНОСТЬ И ОСНОВНЫЕ СОСТАВЛЯЮЩИЕ ТВОРЧЕСКОЙ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ АКТИВНОСТИ СТУДЕНТОВ ВУЗА

K.Y. Shambetaliev

THE ESSENCE AND THE BASIC COMPONENTS OF CREATIVE INFORMATIVE ACTIVITY OF STUDENTS OF THE UNIVERSITY

УДК:37.036

Бул макалада изилдөөнүн милдеттерине жараша студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн психологиялык-педагогикалык проблемалары боюнча эмгектер талданды. Мындан сырткары, таанып-билүү педагогикалык категория катары жөн гана айлана-чөйрөнүн маңызын түшүнүү эмес, же билимге ээ болууга жөндөм эмес, аны студенттердин таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүнү камсыздаган окуу ишмердүүлүгүн уюштуруунун рационалдык ыкмалары каралган.

Негизги сөздөр: окуу ишмердүүлүгү, ыкмалар, башкаруу, таанып-билүү, таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүү, педагогикалык категория.

В этой статье проанализированы труды по психолого-педагогическим проблемам творческой познавательной активности студентов в зависимости от задач исследования. Кроме этого, в качестве познавательной педагогической категории рассмотрены методы не только понимания сущности окружающей среды, или способность овладения знаниями, а как рациональные методы организации учебной деятельности, обеспечивающие развитие познавательной активности студентов.

Ключевые слова: учебная деятельность, методы, управление, познание, развитие познавательной деятельности, педагогическая категория.

This article analyzes the works on the psychological-pedagogical problems of creative cognitive activity of students, depending on the research objectives. In addition, as a category of cognitive educational methods considered not only the understanding of the environment, or the ability of mastering knowledge, but as a rational methods of organizing learning activities, ensure the development of cognitive activity of students.

Key words: learning activities, methods, management, knowledge, the development of cognitive activity, pedagogical category.

Кандай гана проблема болбосун, аны иликтөө изилдөөнүн предметин тактоо менен, анын негизги мүнөздөмөлөрүн аныктоо менен байланыштуу. Дидактиканын психологиялык, педагогикалык жана практикалык проблемаларын түшүнүктөрүнүн синтезин чагылдырган педагогикалык илимдин түшүнүктөрү, аларды ар кайсы авторлордун изилдөөлөрүнүн предметине жараша ар түрдүү пикирлердин өнүгүндө карап чыгуу мүнөздүү. Бул «чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгү» түшүнүгүнө да тиешелүү. Психологиялык-педагогикалык изилдөөлөрдү талдоо аныктагандай, чыгармачыл таанып-

билүү активдүүлүгү өзү татаал түшүнүктү билдирет, анын мазмунун ачып берүү мүмкүн эмес, бир эле контексттен чыксак-индивиддин ишмердүүлүгү, даярдыгы, билгичтиги. Чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн мааниси билимди бекем өздөштүрүп жана терең ойлонуштурууда гана эмес, ошондой эле инсандын турмуштук көз карашынын калыптаныуусунда. Мындан, чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгү төмөнкүлөр менен мүнөздөлөт: таанып-билүү ишмердүүлүгүн өзүн-өзү жөнгө салуу, таанып-билүү мотивин жана өз алдынча жүрүм-турум ыкмаларын синтездөө, таанып-билүүгө карата жаш адамдын оң туруктуу мамилеси. Буга байланыштуу изилдөөдө берилген «студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгү» түшүнүгүнүн курамдык түзүмүн жана анын өнүгүүсүн карап чыгабыз.

Таанып-билүү активдүүлүгүнүн чыгармачыл аспекти таалдоо изилдөөнүн призмасы аркылуу төмөнкү илимдер менен аныкталат: философия, психология, илимтаануу, кибернетика, маалыматтар теориясы, педагогика. Буларда, өзүнчө алып караганда, чыгармачылыктын төмөнкү түрлөрү белгиленет: илимий, педагогикалык, социалдык, көркөм. Мында айкындалгандай, чыгармачыл акт диалектиканын зарыл звеносу – субъективдүү чындыктын – идея-пландардын – объективдүү чындыкка айлануусу, бул болсо чыгармачылыктын практикада гана болушу мүмкүндүгүнөн кабар берет, б.а. аны менен башталып, ошону менен аяктайт.

1. Чыгармачылык сөздүн кеңири маанисинде имманенттүү жана адамдык таанып-билүүсүнө жана практикасына таандык. Ошентип, ал өзү ишмердүүлүктү түшүндүрөт, анын жүрүшүндө: 1) объективдүү чындыкта жок болгон объектилер жана кубулуштар калыптанат (куралдар, машиналар ж.б.); 2) адам тарабынан жаратылган материалдык жана рухий чыгармалар өнүгүп, андан ары өркүндөтүлөт; 3) болгон нерсенин субъективдүү кайра түзүүнүн методдору, формалары, каражаттары иштелип чыгат; 4) жаңы идеялар, теориялар, идеалдуу моделдер, руханий дөөлөттөр пайда болот. Чыгармачылык сөздүн кууш маанисинде – бул «ачылыш», «ойлоп табуучулук» менен байланыштырылган ишмердүүлүк, б.а. жаратуу – бул ачуу жана жаныны пайда кылуу. Бирок чыныгы чыгармачыл,

социалдык мааниге ээ продукт, сөзсүз реалдуулуктун элементтеринен «турат». Адабиятты талдоого кайрылсак, биз алдыбызга «чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгү» түшүнүгүн айкындоо сыяктуу ар кайсы изилдөөчүлөрдүн аныктамасы, анын функциялары, белгилери жана компоненттерин милдет кылып койдук. Ошентип, философия тарыхында чыгармачылыктын процессине жана чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн аныктаган бир катар концепциялар бар. Мисалы, И. Кант жаңы билимди алуунун булагы жана каражаты катары ролду ойногон продуктивдүү ой-толгоодо көрүнгөн чыгармачылыктын маңызын эсептеген. Логикалык концепциянын өкүлдөрү (Ф. Бэкон, Р. Декарт ж.б.) чыгармачылыкты баштапкы максаттардан билимди логикага чыгаруу процесси, ал эми таанып-билүү ишмердүүлүгүн–рационалдык операцияларга. Иррационализмдин тарапкерлери (К.Юнг, М.А. Блох ж.б.) чыгармачылык процессин аңсезимсиз таанып-билүү деп таанып, аны таанып билүү мүмкүн эмес, рационалдык таанып-билүү менен дал келбейт деп белгилейт. Чыгармачылыкта интуитивизмди колдогондор (А. Пуанкаре, В. Оствальд, Г. Гельмгольц ж.б.) аны чыныгы интуитивдүү процесс, мээнин аңсезимсиз ишмердүүлүгүн продуктусу деп табып, мисалга ачылыштардын жүрүшү келтирилди, алардын ою боюнча, таанып-билүүнүн негизинде рационалдык эмес башат жатат. Бул көрсөткөндөй, философия адамдын чыгармачылык ишмердүүлүгүнүн дүйнө таанымдык жагын, гносеологиялык жана жалпы методологиялык мүнөздөгү проблемаларды изилдейт. Анын компетенциясына төмөнкү проблемалар кирет, адамдын чыгармачылыгы жана чыгармачылык процессинин гносеологиялык спецификациясы, чыгармачылыгы жана практикасы, интуитивдүү жана дискурсивдүүнүн катышы, чыгармачылык ишмердүүлүктүн социомаданий детерминациясы, чыгармачылыктын жеке-гносеологиялык жана социологиялык деңгээлдеринин катышы ж.б. Чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн проблемаларын иштеп чыгууга тиешелүү болсо, анда философтор башка илимдердин натыйжаларына, аларды жалпылоого таянат. Бул изилдөөнүн милдеттерине жараша биз студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн психологиялык-педагогикалык проблемалары боюнча эмгектер талданды. Психологиялык жана педагогикалык илимдерде окуучулардын жана студенттердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн калыптандыруу жана өнүктүрүү боюнча маанилүү теориялык жана практикалык материал топтолгон. Аларга: адамдын акыл-эс өнүгүүсүнүн жана чыгармачылык таанып-билүү мүмкүнчүлүктөрүн аныктоо проблемаларынын теориялык жана эксперименталдык иштеп чыгуу чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн өнүгүүсүнүн жалпы каражаттарын проблемалык окутуунун психологиялык-дидактикалык негиздеринин базасында куруу (М.И. Махмутов [5], Д.Дружинин, А.З.Рахимов,

Я.А.Пономарев, Н.Ю.Посталюк ж.б.); акыл-эс аракеттеринин калыптануусунда багыттоо ишмердүүлүгүнүн ролу жана өздөштүрүү теориясы (С.Л. Выготский, П.Я. Гальперин, Н.Ф. Талызина, ж.б.) кирет. Биз карап жаткан контекстте бизге маанилүү болгон чыгармачыл окуу ишмердүүлүгүнүн ыкмаларынын системасын аныктоо менен байланышкан психологдордун (Н.Н. Поспелов.), ишмердүүлүккө алгоритмдик мамиле (В.И. Андреев[7], Т.В. Кудрявцев, Г.Б.Скок) ж.б. эмгектери.

2.Биздин оюбузча, ЖОЖдун ишмердүүлүгү үчүн инсандын өзүнүн таанып-билүү ишмердүүлүгүн өз алдынча уюштурууга даярдыгынын маселелерине арналган изилдөөлөр чоң баалуулукка ээ. Окумуштуулар таанып-билүүнүн "тартиптүүлүгүнүн" маселелерин (П.П. Блонский), аз убакыттын ичинде өздөштүрүүнүн жогорку деңгээлге жетүү жөндөмүн (Д.Г. Богоявленский,[3] Н.А. Менчинская), "ички план, аракеттерге" жетүү жөндөмдүүлүктөр (В.В. Давыдов, Д.Б. Эльконин), өзү билим алуу ишмердүүлүгү (Г.С. Закиров) ж.б. Белгилеп кетчү нерсе, психологияда жана педагогикада жалпы кабыл алынган нерсе болуп инсандын чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн өнүгүүсүнө болгон ишмердүүлүк мамиле (Л.С.Выготский, [2] В.В. Давыдов, В.Д. Дружинин, Д. Дьюи, А.Н. Леонтьев, А.Н. Лук, С.Л. Рубинштейн, В.Д. Шадриков ж.б. эмгектери). Буга байланыштуу, чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгү – бул тике же кыйыр инсандын өзгөртүүчү аспектисинде материалдык-предметтик активдештирилген ишмердүүлүктүн формасы. Мында чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгү түшүнүгү бул позициядан адамга гана тиешелүү; адам менен гана чыгармачылык түшүнүгү катнаша алат. Чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн активдештирүү проблемасы, өз алдынчалыкты жана чыгармачылыкты өнүктүрүү азыркы күндөгү педагогиканын актуалдуу маселелеринен болуп калууда.

Заманбап билим берүүнүн адамдын ишмердүүлүккө жана баарлашууга болгон жөндөмдүүлүгүнө даярдык катары, б.а. компетенциялардын калыптануусуна багыттуулугу окуучу чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн көрсөтө ала турган, өзүн окутуунун субъекти катары алып жүрө турган атайын шарттарды түзүүнү болжолдойт(Өмүканова Ч.Т)[7] Мында чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн таанып билүү ишмердүүлүгүнө салыштырбоо керек. Аны таанып билүүчү субъекттин психикалык абалы, таанып-билүү процессине болгон анын мамилесин билдирген инсандык билим алуусу катары кароо зарыл. Ошондуктан чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүн, анын түзүмүн, иштөө өзгөчөлүктөрүн аныктоо проблемасы ар түрдүү илимдерде изилденет; жана аларда маанилүү эксперименталдык натыйжалар алынган. Мисалы, көптөгөн изилдөөчүлөр тарабынан болочок инженердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгү анын окуу маалыматын педагогикалык маданиятка ээ болуунун негизинде өзгөртүүгө жөндөмдүүлүгү катары түшүнсөк болот.

Ал чыгармачылыкта, кесипти өздөштүрүүгө багытталган эмоционалдык, эрктик жана интеллектуалдык аракеттерде, баарлашууда жана окуу ишмердүүлүгүнө болгон мамиледе көрүнөт. Чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн деңгээли студенттин ички дүйнөсү менен кандай детерминацияланган болсо, аны курчаган маданий чөйрө менен да ошондой детерминацияланат. Ички планда студенттин бул активдүүлүгү ойгонуп, биринчи ирээтте, биринчи этапта калыптанган окутуунун рухий муктаждыктары ишмердүүлүктүн максатын аныктайт.

Мындан болочок адистин таанып-билүү активдүүлүгүн студенттин адистик чыгармачыл ишмердүүлүгүнө мүнөздүү кесиптик билгичтиктерине ээ болуу процесси катары гана карабастан, ошондой эле анын окуу ишмердүүлүгүнүн натыйжасы катары кароо керек. Бул жерде эске алуучу маанилүү нерсе, окуу таанымынын субъектине тиешелүү таанып-билүү активдүүлүгү инсандын абалынын көрсөткүчү катары каралат. Жана бул контекстте окутуудагы студенттердин активдүүлүгүн талашсыз дидактикалык принцип катары кароо зарыл, аны төмөнкү айкалыштарга кошууга мүмкүн: «аң-сезимдүүлүк жана активдүүлүк», «активдүүлүк жана өз алдынчалык», «аң-сезимдүү активдүүлүк жана өз алдынчалык». Буга байланыштуу, студенттин – болочок инженерлердин чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн түзүмдүк курамын жана маңызын карап чыгып, бул түшүнүктүн төмөнкү компоненттерин ачууга аракет кылабыз: «таанып-билүү», «таанып-билүү ишмердүүлүгү», «активдүүлүк» жана «чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгү». Жана чыгармачыл таанып-билүү активдүүлүгүнүн маңызын түшүнүү үчүн бул феномендеги маани жаратуучу «таанып-билүү» түшүнүгүнө кайрылабыз.

Белгилүү болгондой, таанып-билүү философия гана эмес, логика да, математика да, табият таануучулук жана гуманитардык илимдер, медицина жана теология, жана башка дисциплиналар менен байланыштуу. Бирок атайын илим катары «таанып-билүү теориясы» XIX кылымда гана пайда болгон, анда философтор «таанып-билүү» түшүнүгүн аныктоого жаңы гана аракет жасап башташкан. Мисалы, Канттын айтуусу боюнча, философ адамдын билиминин булактарын, аң-сезиминин чектерин аныктай алуусу керек. Ал эми Дж. Локк өзүнүн милдетин төмөндөгүдөн көргөн – адамдын таанып-билүүсүнүн булагын, анын ишенимдүүлүгүн жана чектерин изилдөөнү эсептейт. Ошондуктан бүгүнкү күндө таанып-билүү теориясынын проблемалары өзүнүн актуалдуулугун жоготкон жок, себеби заманбап мамилелер көбүнчө аныктоону эмес, сүрөттөөнү сунуштайт, синонимдер (мисалы, билим менен байланышкан) жана мүнөздөмөлөр, анда таанып-билүүнүн өбөлгөлөрү, негиздери, түзүмү жана чектери.

Ошентип, таанып-билүүдө процесс дагы, натыйжа (билим) дагы катышат. Таанып-билүү процесс катары таануучу субъект менен таанылып жаткан объекттин ортосунда ишке ашат. Таанып-

билүүнүн түзүмү объект менен да, субъект менен да шартталган, жана тышкы дүйнөнүн структураларында негизделген (ошондой эле биздин таанып-билүү аппаратыбыздын структурасында дагы). Субъект өзү объектке айланганда, ал өзүн-өзү таануу болуп эсептелет. Таанып-билүү натыйжа катары каралганда, жок дегенде эки маниге ээ. Өзүнчө таанып-билүүлөр, (көптүк санда болушу мүмкүн) жана «таанып-билүү» абстракттуу түшүнүк катары, «адамдын таанып-билүүсү» маанисинде. Ушуга байланыштуу таанып-билүүнүн үч түрүн айырмалашат: кабыл алуу (кабыл алынуучу мазмунду иштеп чыгуу, анда синтез активдүү болуп эсептелинет, бирок дайыма эле субъекттин таанылуучу салымы боло бербейт), илимге чейинки таанып-билүү (индивиддин тилдик каражаттардын жардамы менен индуктивдүү бүтүмүн жалпылоо) жана илимий таанып-билүү (байкоо жана экспериментке, абстракциялар жана түшүнүктөрдү пайда кылуу, логикалык бүтүм жана гипотезаларды чыгаруу жана текшерүү). Биз карап жаткан контекстте таанып-билүү процесси билимдин тереңдешине гана багытталган жок, ошондой эле өздөштүрүлүүчү билимдерге болгон инсандык мамилени өзгөчө ойлонуштуруу жана иштеп чыгууга да багытталган жана таанып-билүүнүн процесси жана натыйжасына эмоционалдык-баалуулук мамилени иштеп чыгуу жүрүп жатканда, таанып-билүү процессинин өзүнө да багытталган болушу керек. Бул жерде да таанып-билүүнүн жогорку деңгээли болуп активдүүлүк менен мүнөздөлгөн продуктивдүү таанып-билүү эсептелет. Активдүү таанып-билүү убагында студент, мисалга, окуу материалынын маазмунуна жаңы суроолорду коёт, проблеманы жөнгө салат, жана аны чечүүнүн жаңы методдорун табат. Мындан таанып-билүү педагогикалык категория катары жөн гана айлана-чөйрөнүн маңызын түшүнүү эмес, же билимге ээ болууга жөндөм эмес, аны студенттердин таанып-билүү активдүүлүгүн өнүктүрүүнү камсыздаган окуу ишмердүүлүгүн уюштуруунун рационалдык ыкмалары катары эсептөө керек. Ошентип, философия жана психологиядан айырмаланып, педагогика индивиддин таанып-билүү ишмердүүлүгүн объективдүү дүйнөнүн мыйзам ченемдүүлүктөрүнүн ирээттүүлүгү менен мүнөздөлгөн процесс катары гана кабыл албастан, өздөштүрүлгөн билим, билгичтик, көндүмдөрдүн практикада колдоно билүүсү деп тааныйт. Таанып-билүүгө болгон умтулуу инсандын позитивдүү өзгөрүшүнө көмөктөшүүсү үчүн, таанып-билүүнүн бардык этаптарын ирээттүү ишке ашуусун камсыздаган окутуу процессин уюштуруу зарыл: жаңыны көрө билүү; жаңыны изилдей билүү; болгон билимдерге жаңыны интеграциялоо; чыгармачыл ойлонууну жана изденүүчүлүк активдүүлүктү өнүктүрүү; чогулган билимдерди берүү чеберчилигине ээ болуу. Так ушулар мындан аркы студенттердин таанып-билүү активдүүлүгүнүн жогорку деңгээлин калыптандырууга мүмкүндүк берет. Андан соң таанып-билүү

менен байланышкан кийинки түшүнүктү карап көрөлү, анын алкагында инсандын активдүүлүгү өзгөчө актуалдуулукка ээ болот. Сөз инсандын таанып-билүү ишмердүүлүгү жөнүндө болууда. Белгилүү болгондой, «ишмердүүлүк» түшүнүгү таанып-билүү теориясынын фундаменталдык категориясы болуп эсептелет, мындан окуу ишмердүүлүгү субъекттин таанып-билүү активдүүлүгүнүн өзгөчө формасы катары жеке жөндөмдөрдү өнүктүрүүнүн шартынын позициясына карата атайын тажрыйбага ээ болууга багытталган (В.В. Давыдов [4], Л.С. Выготский, В.Я. Ляудис, Д.Б. Эльконин). Буга байланыштуу ишмердүүлүктүн таанып-билүү аспектинин карап чыгууда белгилей кетчү нерсе, окууга жөндөмдүүлүк сапат катары жүрүм-турумда жана ишмердүүлүктө байкалат, жана «объективдүү алганда, өзү белгиленген бир сапаттарды көрсөтөт, аларды түшүндүрүү үчүн жалпы «таанып-билүү» же «таанып-билүү процесстери» терминдерин пайдалануу керек.

Адабиятты талдоо көрсөткөндөй, психологияда бир катар ишмердүүлүктүн натыйжалуу концепциялары иштелип чыккан жана аны изилдөөгө методологиялык мамилелер каралып чыккан. Бул, эң алгач, жалпы теориялык эмгектер: К.А.Абульхановой-Славская,[1] Б.Г. Ананьев, А.Н. Леонтьев, В.Н. Мясинцев, С.Л. Рубинштейн, ошондой эле эмгек психологиясы жана инженердик психология багытындагы изилдөөлөр: К.К. Платонов, Б.Ф. Ломов, В.П. Зинченко, В.Н. Дружинин[6]. Окууну ишмердүүлүк катары түшүнүүнүн эң маанилүү компоненти катары ишмердүүлүк мамиле болду, ал адамдын бардык таанып-билүү процесстеринин системасын талдоого багытталган, мында кабыл

алуу, эске тутуу, кайта айтып берүү, ойлонуу маселелерин чечүү эс-акыл аракеттеринин атайын түрлөрү катары берилди. Бул болсо адамдын бүткүл таанып-билүү чөйрөсүнүн иштөө жана өнүгүүсүн түшүнүүгө принципиалдуу жаңы көз караш болду. Таанып-билүү процесстеринин структурасынын чөйрөсүндөгү изилдөөлөрдү психологдор баштаган, алар 30-жылдары эле эс тутум жана көңүл буруунун жалпыланган структуралык мүнөздөмөлөрүн изилдөөнү сунуштап, ошону менен замнап когнитивдик психологиянын негизин түптөшкөн.

Адабияттар:

1. Абульханова-Славская, К.А. Деятельность и психология личности / К.А. Абульханова-Славская. - М.: Наука, 1980. - 335 с.
2. Выготский, Л.С. Конкретная психология человека / Л.С. Выготский // Вестн. Моск. Ун-та. Сер. 14, Психология. - 1986. - № 1. - С. 33-39
3. Богоявленская, Д.Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества / Д.Б. Богоявленская. - Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского университета, 1983. - 176 с.
4. Давыдов В.В. Виды обобщения в обучении / В.В. Давыдов // Логико-психологические проблемы построения учебных предметов. - М.: Педагогика, 1972.- 423
5. Махмутов М.И. Проблемное обучение / М.И. Махмутов. - М.:Педагогика, 1985.- 123 с.
6. Дружинин В.Н. Психология общих способностей.- СПб.: Издательство «Питер», 1999.-368с.]
7. Андреев В.И. Педагогика творческого саморазвития. Инновационный курс. Книга 1. - Казань: Издательство КГУ, 2006. - 568 с.
8. Өмүрканова Ч.Т. Место дистанционного образования в системе образования.Наука,Новые технологии и иновации Кыргызстана №7,2016.-250 с.

Рецензент: д.пед.н., профессор Калдыбаева А.Т.